

ЗМІСТ

Вступ	8
Розділ 1. Основи теорії держави і права	10
Глава 1. Виникнення та історичний розвиток держави і права	10
1.1.1. Держава і право як історичні надбання людства	10
1.1.2. Причини, фактори, закономірності та стадії виникнення держави і права	13
1.1.3. Теорії походження держави	17
1.1.4. Теорії походження права	21
1.1.5. Історичні типи держави і права	25
Глава 2. Основи теорії держави	30
1.2.1. Поняття, сутність, властивості та ознаки держави	30
1.2.2. Механізм держави	34
1.2.3. Функції держави, форми та методи їх здійснення	38
1.2.4. Форма держави	42
1.2.5. Правова держава і громадянське суспільство	46
Глава 3. Основи теорії права	51
1.3.1. Право, його сутність, ознаки, функції та форми (джерела)	51
1.3.2. Система права і система законодавства	55
1.3.3. Правовідносини, їх види, структура та підстави виникнення	58
1.3.4. Правова поведінка	63
1.3.5. Юридична відповідальність	67
1.3.6. Правові системи сучасності	71
Джерела для поглибленого вивчення розділу 1.....	75
Розділ 2. Законодавча влада, Президент України, виконавча влада та місцеве самоврядування в Україні	77
Глава 1. Верховна Рада України	77
2.1.1. Правовий статус Верховної Ради України	77
2.1.2. Основні напрями діяльності та повноваження Верховної Ради України	81
2.1.3. Посадові особи, органи і апарат Верховної Ради України	84

2.1.4. Правовий статус народного депутата України	87
Глава 2. Президент України	92
2.2.1. Порядок обрання та правовий статус Президента України	92
2.2.2. Функції та повноваження Президента України	96
2.2.3. Офіс Президента України	100
2.2.4. Порядок припинення повноважень Президента України	105
Глава 3. Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади	107
2.3.1. Поняття, ознаки, зміст, сутність, особливості і система органів виконавчої влади в Україні	107
2.3.2. Правовий статус Кабінету Міністрів України, порядок його формування, склад і повноваження	111
2.3.3. Центральні органи виконавчої влади України	115
2.3.4. Місцеві органи виконавчої влади України	119
Глава 4. Місцеве самоврядування в Україні	125
2.4.1. Правова концепція місцевого самоврядування в Україні	125
2.4.2. Система місцевого самоврядування в Україні	129
2.4.3. Порядок формування та компетенція органів місцевого самоврядування в Україні	133
2.4.4. Організація роботи органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб	136
Джерела для поглибленого вивчення розділу 2	142
Розділ 3. Судова влада в Україні	144
3.1. Засади судової влади в Україні	144
3.2. Судова система України	151
3.3. Правовий статус професійних суддів України та присяжних	161
3.4. Суддівське самоврядування в Україні	173
3.5. Забезпечення функціонування судових органів в Україні	177
Джерела для поглибленого вивчення розділу 3	198
Розділ 4. Правоохоронні органи України	201
4.1. Місце правоохоронних органів у системі державного	

апарату України	201
4.2. Державні органи забезпечення охорони національної безпеки України	203
4.2.1. Місце державних органів забезпечення охорони національної безпеки України в системі правоохоронних органів	203
4.2.2. Рада національної безпеки і оборони України	208
4.2.3. Служба безпеки України	212
4.2.4. Розвідувальні органи України	216
4.2.5. Органи державної охорони України	220
4.2.6. Державна спеціальна служба транспорту	224
4.2.7. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України	227
4.3. Органи внутрішніх справ України	231
4.3.1. Місце органів внутрішніх справ України в системі правоохоронних органів	231
4.3.2. Міністерство внутрішніх справ України	234
4.3.3. Національна поліція України	238
4.3.4. Державна прикордонна служба України	242
4.3.5. Державна служба України з надзвичайних ситуацій	246
4.3.6. Державна міграційна служба України	250
4.3.7. Національна гвардія України	254
4.4. Органи юстиції України	258
4.4.1. Місце органів юстиції України в системі правоохоронних органів	258
4.4.2. Міністерство юстиції України та його територіальні органи	260
4.4.3. Органи та особи, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів	264
4.4.4. Органи державної реєстрації актів цивільного стану	268
4.4.5. Органи нотаріату України	272
4.5. Інші правоохоронні органи України	276
4.5.1. Прокуратура України	276
4.5.2. Державне бюро розслідувань	280
4.5.3. Національне антикорупційне бюро України	283
4.5.4. Державна податкова служба України	287
4.5.5. Державна митна служба України	291
4.5.6. Державна кримінально-виконавча служба України	295
4.5.7. Адвокатура України	299
Джерела для поглибленого вивчення розділу 4	303

Розділ 5. Загальні положення основ окремих галузей права України	307
Глава 1. Основи цивільного права	307
5.1.1. Поняття, функції, структура та джерела цивільного права України	307
5.1.2. Цивільно-правові відносини, їх зміст, об'єкти і суб'єкти	309
5.1.3. Поняття, зміст, форми і захист права власності	311
5.1.4. Зобов'язальне право. Правочини. Цивільно-правовий договір	313
5.1.5. Правове регулювання питань спадкування	317
5.1.6. Цивільно-правова відповідальність	318
Глава 2. Основи сімейного права	321
5.2.1. Загальна характеристика системи, принципів та джерел сімейного права	321
5.2.2. Умови та порядок укладання шлюбу. Шлюбний договір	323
5.2.3. Права та обов'язки подружжя, батьків і дітей. Позбавлення батьківських прав	325
5.2.4. Усиновлення (удочеріння), опіка та піклування щодо дітей, патронат над дітьми	328
5.2.5. Підстави і порядок припинення шлюбу	331
Глава 3. Основи трудового права	334
5.3.1. Загальна характеристика системи та джерел трудового права	334
5.3.2. Колективний договір, колективна угода, трудоий договір	335
5.3.3. Робочий час і час відпочинку	339
5.3.4. Дисципліна і відповідальність у трудовому праві	342
5.3.5. Індивідуальні та колективні трудові спори	344
Глава 4. Основи житлового права	348
5.4.1. Житлове право України як комплексна галузь права	348
5.4.2. Право громадян на житло у житловому фонді України та форми його реалізації	350
5.4.3. Договір найму житлового приміщення	353
5.4.4. Порядок приватизації державного житлового фонду	356
5.4.5. Правовий статус об'єднань співвласників багатоквартирного будинку	358

Глава 5. Основи адміністративного права	362
5.5.1. Поняття, предмет, метод, система і джерела адміністративного права	362
5.5.2. Суб'єкти адміністративного права	364
5.5.3. Публічне управління: поняття, риси, суб'єкти, форми і методи. Адміністративний примус	367
5.5.4. Державна служба і служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба) в Україні	370
5.5.5. Адміністративне правопорушення (проступок). Адміністративна відповідальність. Адміністративні стягнення	373
Глава 6. Основи кримінального права	377
5.6.1. Поняття, предмет, функції і принципи кримінального права. Кримінальний кодекс України	377
5.6.2. Поняття та ознаки злочину, класифікація кримінальних правопорушень, склад і стадії вчинення злочину	379
5.6.3. Співучасть у злочині. Причетність до злочину	382
5.6.4. Кримінальна відповідальність, кримінальне покарання. Судимість	383
5.6.5. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	387
Джерела для поглибленого вивчення розділу 5	390
Рекомендована література до всього курсу	393

Вступ

«Основи юриспруденції» – обов’язкова навчальна дисципліна для здобувачів вищої освіти всіх спеціальностей у вищих навчальних закладах України зовсім не випадково, оскільки опанування основних засад юридичної науки, безумовно, сприяє формуванню правової свідомості та правової культури майбутніх фахівців і є важливою передумовою побудови правової держави, проголошеної як конституційний ідеал України.

У повсякденному житті кожна людина щоденно, іноді навіть не усвідомлюючи цього, стає учасником великої кількості такого різновиду суспільних відносин, як правовідносини. Правовідносинам властива наявність свідомої поведінки індивіда, двосторонній характер, взаємообумовленість та обов’язкова забезпеченість засобами державного впливу. Вони покликані регулювати, впорядковувати і юридизувати суспільні відносини. Від того, як суб’єкти цих правовідносин обізнані з правовими нормами, що діють у державі, поважають їх і дотримуються встановлених правил поведінки, залежить правомірність їхніх вчинків і насамкінець стан законності та правопорядку в державі. Виходячи з цього, можна зробити висновок про особливе місце дисципліни «Основи юриспруденції» в системі інших непрофільних для студентів вищих навчальних закладів навчальних дисциплін. Саме тому максимально ефективне використання часу, відведеного на вивчення основ юридичної науки, значно сприятиме формуванню належного рівня правосвідомості та правової культури студентів різних спеціальностей.

Велике світоглядне значення «Основ юриспруденції» підтверджується їх метою і завданням. **Мета** цієї навчальної дисципліни – засвоєння здобувачами вищої освіти основних теоретичних положень і понять вітчизняного права, розуміння ними чинного законодавства України, закономірностей побудови правової держави, вміння тлумачити і правильно застосовувати нормативно-правові акти у практичній діяльності, грамотно оцінювати юридичні факти, вільно орієнтуватись у сучасному правовому полі. **Завданням** «Основ юриспруденції» є надання здобувачам вищої освіти систематичних знань з юридичних наук, виховання в них відповідального ставлення до вітчизняного законодавства. Необхідною передумовою майбутньої професійної діяльності студентів є також засвоєння ними специфічної юридичної термінології, а також певного правового мінімуму з конституційного, цивільного, сімейного, трудового, житлового, адміністративного та кримінального права України. Ці обставини роблять дану навчальну дисципліну обов’язковим елементом незалежно від спеціалізації.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Основи юриспруденції» здобувачі вищої освіти мають *знати*:

- загальнотеоретичні юридичні поняття і терміни;
- структуру права та законодавства;
- поняття й ознаки правосвідомості та правової культури, правової поведінки та юридичної відповідальності;

- питання функціонування системи права, дії механізму правового регулювання;
- підстави виникнення, зміни та припинення правових відносин;
- основи конституційного права України;
- органи публічної влади та місцевого самоврядування в Україні;
- судові та правоохоронні органи України;
- основні визначення та поняття окремих галузей права України;
- джерела чинного законодавства України;
- правила підготовки та застосування нормативно-правових актів в Україні.

Після вивчення навчальної дисципліни здобувачі вищої освіти мають *уміти*:

- володіти загальнотеоретичними поняттями і термінами та вміти використовувати їх;
- характеризувати і тлумачити норми Конституції та чинного законодавства України;
- правильно застосовувати у практичній діяльності та повсякденному житті закони та підзаконні акти України;
- орієнтуватися в сучасному правовому полі;
- розмежовувати правові відносини в суспільстві;
- використовувати юридичні процедури захисту прав і свобод людини у судових та адміністративних органах України;
- правильно користуватися спеціальною літературою з різних галузей права України;
- грамотно оцінювати юридичні факти, аналізувати сучасні проблеми розвитку суспільства і виробляти власну життєву позицію.

Структура пропонованого підручника зумовлена як обсягом навчальної програми, так і логікою викладання ключових питань сучасної юридичної науки. Викладання навчальної дисципліни «Основи юриспруденції» здійснюється на основі курсу лекцій та шляхом проведення семінарських занять (переважно у формі дискусії), групових та індивідуальних консультацій.

Автори підручника дуже сподіваються, що він не лише допоможе студентам якісніше підготуватися до складання іспиту (заліку) з основ юриспруденції, але й, можливо, підштовхне їх до подальшої самостійної роботи з опанування юридичної науки, що, безумовно, сприятиме формуванню активної громадянської позиції фахівця будь-якого профілю.

Розділ 1. Основи теорії держави і права

Глава 1. Виникнення та історичний розвиток держави і права

1.1.1. Держава і право як історичні надбання людства.

1.1.2. Причини, фактори, закономірності та стадії виникнення держави і права.

1.1.3. Теорії походження держави.

1.1.4. Теорії походження права.

1.1.5. Історичні типи держави і права.

1.1.1. Держава і право як історичні надбання людства

Юриспруденція (або юридична наука) як система теоретичних і практичних знань про закономірності існування та функціонування державно-правової дійсності посідає дуже важливе місце в системі суспільних наук. Головними *об'єктами юриспруденції є держава і право* – два важливих суспільних інститути, що свого часу закономірно виникли внаслідок історичного розвитку людської цивілізації. Не зважаючи на притаманні їм недоліки, вони й нині залишаються найбільш досконалою *формою* політико-правової організації суспільства та універсальним *засобом* соціально-правового регулювання питань суспільного життя.

Цінність держави і права виявляється в їх здатності організувати й упорядкувати великі та малі колективи людей і суспільство в цілому. Тому і державу, і право не можна відокремлювати від ширшої дефініції – **влади**, бо вони виступають її головним *зряддям* та *атрибутами*. Оскільки ж підвладними в будь-якому суспільстві завжди є люди, то й владу в суспільстві постійно ототожнюють із **соціальною владою**. Соціальна влада залежно від тієї галузі суспільного життя, в якій вона здійснюється, може бути економічною, політичною, моральною, релігійною тощо.

Юриспруденція ж особливу увагу приділяє **політичній владі** – тому виду соціальної влади, за допомогою якої реалізується всі життєво важливі потреби як великих, так і просто впливових соціальних груп (класів, страт, політичних партій, націй тощо). Сукупність політичних інститутів, за допомогою яких здійснюється політична влада, називається **політичною системою суспільства**. Елементами політичної системи виступають *держава, недержавні формування (політичні партії, громадські організації) і трудові колективи*. Політична ж влада, що реалізується через державні органи за допомогою юридичних норм, має назву **державної влади**.

У сучасному демократичному суспільстві *держава за допомогою права повинна забезпечувати:*

- у галузі *економіки* – справедливу оплату праці людини;
- у галузі *політики* – реальну участь населення в управлінні державою та суспільством;
- у *соціальній сфері* – високий рівень життя населення;

- у *духовній* сфері – можливості для особи повністю реалізувати свої духовні потреби.

Роль **держави** в організації суспільства та здійсненні політичної влади зумовлена насамперед тим, що вона є центром і базовим елементом усієї політичної системи. Тільки держава має суверенну владу, що є верховною, самостійною та неподільною в межах її території, а також виступає офіційним представником усього населення або його більшості. Крім того, тільки держава уособлює суверенітет народу і нації та здатна реалізувати право нації на самовизначення. На державу покладена також функція охорони та захисту прав людини і громадянина, задоволення загальносоціальних і загальнолюдських потреб. З метою ефективного управління суспільством держава видає загальнообов'язкові для всіх правила поведінки у вигляді юридичних норм, а також індивідуально-юридичні приписи, необхідні для регулювання прав і обов'язків конкретних осіб у певних життєвих обставинах.

Водночас держава є не тільки результатом суспільного розвитку, але й виступає фактором формування політичної системи суспільства. Вона стає основним засобом досягнення цілей, що стоять перед суспільством, концентрує в собі багатоманітність політичних інтересів, надає сталий характер політичній системі через упорядкування її діяльності. Це зумовлено тим, що лише держава офіційно представляє все суспільство та здатна забезпечити основні права і свободи людей, володіє монопольним правом застосовувати примус на всій території, встановлювати юридичні норми, обов'язкові для всього населення та забезпечувати їх реалізацію.

Державна влада як різновид політичної влади втілюється в державно-правових інститутах і призначена для регулювання суспільних відносин. Державна влада має офіційний публічний характер. У межах країни вона є найвищою, повною, верховною і ні від кого не залежною. Державна влада має свої особливості:

- проголошується від імені держави;
- юридично закріплюється;
- її впровадження в життя забезпечується силою держави;
- регламентується за допомогою права та здійснюється в офіційно встановлених межах і лише певними засобами.

Верховенство державної влади виявляється в її універсальності (її владна сила поширюється на все населення і громадські організації країни), в її прерогативах (державна влада може відмінити будь-який вияв іншої суспільної влади), а також у наявності таких законів впливу, якими ніяка інша суспільна влада не володіє (наприклад, монополія законодавства, правосуддя). У демократичному суспільстві державна влада набуває форми народоладдя, а її першочерговими завданнями стають:

- втілення свободи і справедливості у відносинах учасників суспільно-го життя;
- захист та охорона прав і законних інтересів особи й родини (сім'ї);

- забезпечення функціонування державних органів на основі права;
- реалізація повноважень держави не лише через примус, але й через силу громадської думки;
- забезпечення рівних для всіх можливостей у всіх сферах життєдіяльності людей, базуючись на принципах соціальної справедливості, гуманізму і загального блага.

За допомогою ж **права** держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини. Право тісно взаємодіє з економікою, оскільки, з одного боку, насамперед виробничі відносини в економіці визначають, яким має бути право, а з іншого – право впливає на економіку (наприклад, через визначення платників податків, установлення розмірів цих податків, мінімальної заробітної плати, правил безпеки праці, тривалості робочого часу та часу відпочинку тощо). Тісно взаємодіє право і з політикою, оскільки те, яким воно є і буде, залежить передусім від керівної частини суспільства, яка має державну владу та виконує законотворчу функцію.

Право виступає одночасно і метою, і засобом соціальної справедливості, загальнолюдських інтересів і потреб громадян та їх об'єднань. Воно сприяє розвитку тих відносин, в яких зацікавлені як окремі люди, так і суспільство в цілому, вносить стабільність і порядок у ці відносини, забезпечуючи простір для впорядкованої свободи і соціальної активності. Право слугує важливим фактором соціального прогресу, регулюючи суспільні відносини, забезпечуючи організованість і нормальну життєдіяльність, соціальний мир та злагоду, знімаючи соціальну напруженість у суспільстві. Право також виступає мірою свободи і справедливості та стає цінністю як для окремої людини або конкретної групи людей, так і для суспільства в цілому, відкриває індивіду доступ до соціальних благ, а також є ефективним способом його соціальної захищеності. Право залежить від держави, оскільки:

- виникає як система джерел, що встановлюються або санкціонуються державними органами і службовими особами, а це означає, що юридичне право походить від держави;
- є більш-менш сталим і недоторканим завдяки державі;
- завдяки державі та її органам впроваджується в життя;
- його авторитетність і престижність залежать від держави;
- сутність права відображає соціальну сутність і призначення державної організації.

Але слід мати на увазі, що право відносно самостійне і впливає на державу (її органи), отже, й держава залежить від права. Право як явище цивілізації та культури:

- обмежує в демократичному суспільстві державну владу;
- упорядковує державну владу через процесуальну і процедурну форми;
- дозволяє державним органам відповідні дії;
- організовує побудову, структуру, вдосконалення й розвиток державних органів, визначає їх функціонування;
- надає державним органам престижності та авторитетності.